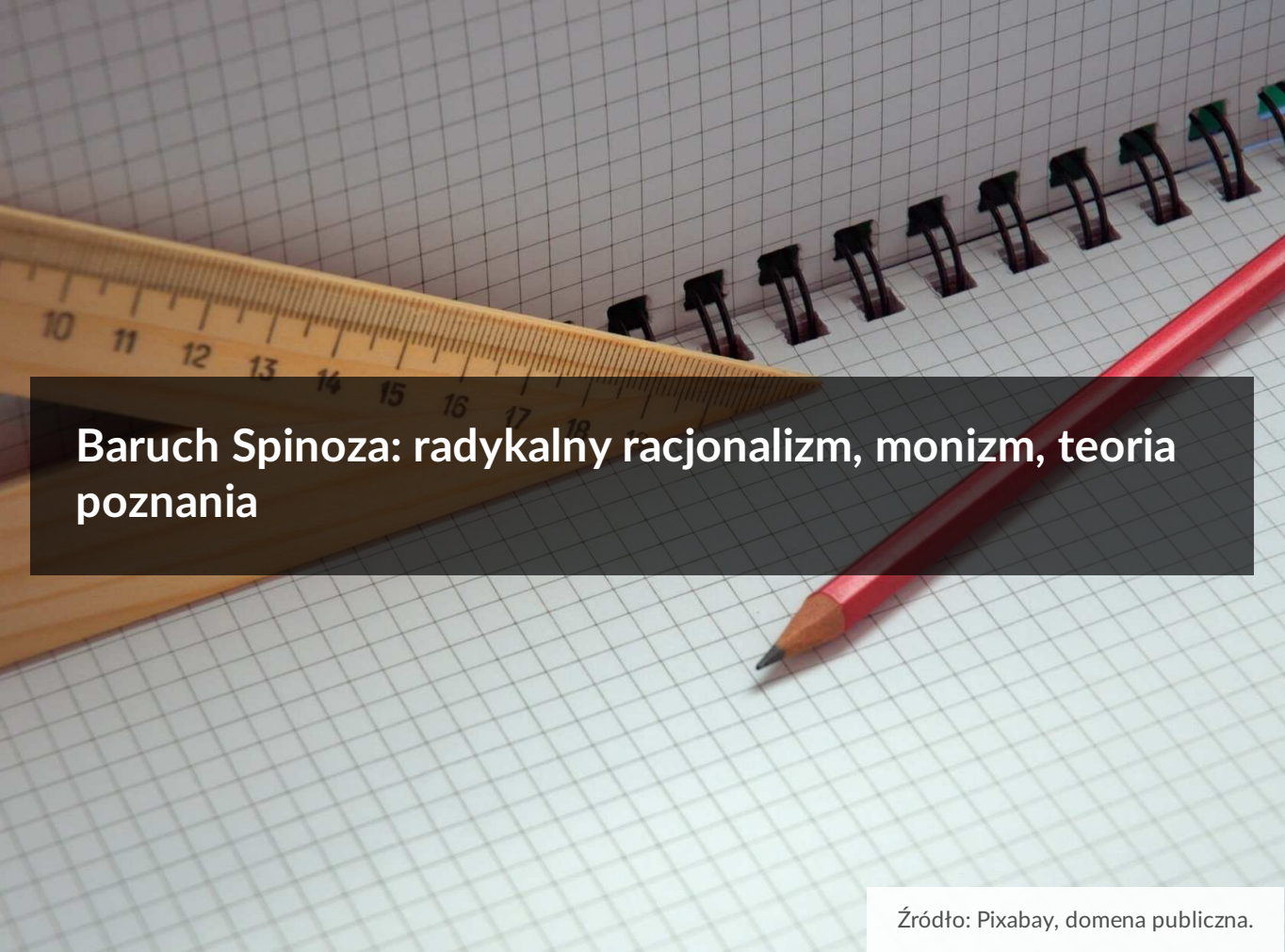

Baruch Spinoza: radykalny racjonalizm, monizm, teoria poznania

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Prezentacja multimedialna](#)
- [Film edukacyjny](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Benedykt Spinoza, *Etyka. W porządku geometrycznym dowiedziona, Część pierwsza. O Bogu*, tłum. I. Myślicki.
- Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka...*, cz. II, tw. 13, tw. pomocn. 7, dowód, tłum. I. Myślicki.
- Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka...*, cz. 1, aks. 4, def. 3, red. I. Myślicki.

Baruch Spinoza: radykalny racjonalizm, monizm, teoria poznania

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Czy można dowieść, że Bóg nie stworzył świata? Udało się to Spinozie – radykalnemu racjoniście. Odrzucając wszystkie pozarozumowe drogi poznania, w tym objawienia religijne, na co nie powążył się nawet Kartezjusz, Spinoza stworzył spójny, całościowy system filozoficzny, wzorując się na geometrii i matematyce. Uzyskał odpowiedzi na wszystkie filozoficzne pytania. Stwierdził, że istnieje jedna substancja i jest ona nieskończona. Świat stworzony byłby skończony, a Bóg nie może ograniczać własnej nieskończoności, a więc świata nie stworzył. W takim razie Bóg sam jest światem – stanowią jedność.

Twoje cele

- Zrozumiesz, na czym polegał radykalny racjonalizm Spinozy.
- Dowiesz się, na czym polegał monizm w ujęciu Spinozy, i jak pogląd ten ukształtował jego rozumienie Boga.
- Poznasz metodę filozofowania skonstruowaną na podobieństwo geometrycznego rozumienia rzeczywistości.

Przeczytaj

Dla zainteresowanych

Aby dowiedzieć się więcej na temat filozofii Barucha Spinozy oraz innych, zapoznaj się z poniższymi materiałami:

- [Spinoza i Leibniz: sylwetki filozofów, problemy i wyzwania](#)
- [Benedykt \(Baruch\) Spinoza – „Bóg, czyli natura”](#)

Radykalny racjonalizm

Spinoza podobnie jak Kartezjusz jest racjonalistą. Jego radykalizm objawia się tym, że filozof odrzuca wszystkie pozarozumowe sposoby poznania, głośno i otwarcie krytykując wartość wszelkiej wiedzy objawionej i myślenia religijnego. Różni się pod tym względem od Kartezjusza, który religii nie kwestionuje. Różnic tych jest zresztą więcej. Spinoza do skrajnej postaci doprowadza próbę wzorowania filozofii na geometrii i matematyce, stąd jego główne dzieło ma specyficzny układ tez, dowodów, argumentów i aksjomatów. W odróżnieniu od Kartezjusza udaje mu się także przedstawić spójny i całościowy system filozoficzny, tj. taki, który udziela ostatecznej odpowiedzi na wszystkie istotne pytania. System ten wzorowany był na geometrii Euklidesa: z kilku wyjściowych pewników-założeń Spinoza wywodzi logicznie kolejne twierdzenia, a następnie twierdzenia te konfrontuje z rzeczywistością (metodę tę nazywa *more geometrico*). Szczegóły systemu dopracowuje przez całe życie, *Etyka w porządku geometrycznym wywiedziona* zawiera jego najpełniejszą wersję.

Wyjściem wszelkich rozważań jest nie samopoznanie podmiotu myślącego (*cogito ergo sum*), jak to ma miejsce u Kartezjusza, lecz poznanie rzeczywistości niezależnej względem podmiotu. Istotą tej rzeczywistości stanowi specyficznie przez Spinozę rozumiana substancja. Stanowi ona:

((Baruch Spinoza

Etyka..., cz. 1, aks. 4, def.

3

to, co istnieje samo w sobie
i pojmowane jest samo przez

siebie, czyli to, czego pojęcie nie wymaga pojęcia innej rzeczy, za pomocą którego musiałoby być utworzone.

Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka...*, cz. 1, aks. 4, def. 3, red. I. Myśliński.

Baruch Spinoza (1632-1677), portret pędzla anonimowego artysty, 1665

Substancja jest pierwszym i najpewniejszym przedmiotem naszego poznania. Poznajemy ją wprost i bez konieczności doświadczenia. Takie postawienie sprawy oddala formułowany pod adresem Kartezjusza zarzut subiektywizmu, ale stawia na nowo problem kryteriów prawdy: skąd mianowicie pewność, że to, co poznajemy, nie jest ułudą? Żeby kryteria te przedstawić, musimy najpierw omówić monizm Spinozy.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Monizm

Monizm to stanowisko głoszące, że rzeczywistość ma charakter jednorodny, tj. składa się zasadniczo z jednej substancji czy zasady. Koncepcja ta cechuje system Spinozy, który uzasadnia ją za pomocą zmodyfikowanej wersji dowodu ontologicznego. Swoje rozumowanie zaczyna od tego, że na wzór **Anzelma** i Kartezjusza z tkwiącego w naszym umyśle pojęcia istoty doskonałej wywodzi konieczność istnienia Boga, przy czym słów „Bóg” i „substancja” używa jako synonimów. Następnie z faktu istnienia Boga jako istoty doskonałej wyciąga wniosek, że świat nie został stworzony. Rozumuje następująco: substancja jest nieskończona, a to, co nieskończone, nie może być niczym ograniczone; świat jako stworzony byłby skończony i dlatego ograniczałby Bożą nieskończoność; Bóg nie mógł więc stworzyć świata, bo ograniczyłby w ten sposób własną nieskończoność; zatem Bóg świata nie stworzył. Dowód kończy Spinoza konkluzją: Ponieważ Bóg nie stworzył świata, przeto sam musi być światem – Bóg i świat stanowią więc jedność.

Samuel Hirszenberg, *Spinoza wykłęty*, 1907

Świat, Bóg i substancja to jedno. Wynikają z tego ważne konsekwencje, które ściągnęły na Spinozę liczne zarzuty o herezję. Filozof dowodzi, inspirując się tu po części kosmologią stoicką, że Bóg to po prostu Przyroda, którą rządzą ściśle deterministyczne i mechanistyczne prawa.

Źródło: domena publiczna.

((Baruch Spinoza

Etyka..., cz. II, tw. 13, tw. pomocn. 7, dowód

[...] cała przyroda jest jedną jednostką, której części, to znaczy wszystkie ciała, na nieskończenie wiele sposobów zmieniają się bez jakiegokolwiek zmiany całej jednostki.

Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka..., cz. II, tw. 13, tw. pomocn. 7, dowód*, tłum. I. Myślicki.

Panteizm

Panteizm to stanowisko filozoficzne utożsamiające Boga ze światem, często rozumianym jako przyroda. Zgodnie z tym poglądem Bóg przenika całą rzeczywistość i jest wszędzie, w każdym przedmiocie. Zazwyczaj panteizm prowadzi do zanegowania osobowego charakteru Boga. Najważniejsze filozofie panteistyczne to stoicyzm, neoplatonizm, filozofia Jana Szkota Eriugeny, Giordana Bruna i Spinozy.

Dualizm Kartezjański Spinoza przewyższa, twierdząc, że rozciągłość (materia) i myśl (duch) to dwa **atrybuty** (aspekty) tego samego: substancji. Ciało i idea, materia i myśl to nie dwie rzeczy, dwie różne substancje, ale jedna, tyle że z dwu stron ujęta. Jest to **panteizm** w najbardziej skrajnej postaci.

Teoria poznania

Spinoza odrzuca Kartezjańską teorię idei wrodzonych, neguje też wartość poznania zmysłowego. Jak zatem na gruncie jego systemu możliwe jest czysto racjonalne poznanie rzeczy? Ponieważ myśl i rzecz są dwoma aspektami tego samego, każda rzecz cielesna stanowi zarazem ideę (pojęcie), jest więc poznawalna, gdyż umysł ludzki nie poznaje rzeczy, lecz ich idee. Doświadczenie zmysłowe nie jest tu jako takie potrzebne. Sformułowanie „człowiek myśli” oznacza więc, że człowiek „odbiera” idealny aspekt świata, którego innym aspektem jest zmysłowość. Między porządkiem myśli a porządkiem ciała (czyli między dwoma aspektami tego samego) zachodzi ścisły **paralelizm** – procesy cielesne i idealne ściśle sobie odpowiadają. Mechaniczny proces zachodzący w ciele jest zarazem procesem

świadomości, ale żeby go uchwycić w sposób pewny, nie można się opierać na doświadczeniu, lecz na czysto racjonalnej dedukcji.

Stanowisko to może się wydawać niejasne czy wręcz niedorzeczne, ale myśl jest tu dość nieskomplikowana i da się ją zobrazować za pomocą prostych przykładów. Weźmy przykład relacji między partyturą a dziełem muzycznym. To, co słyszymy, słuchając utworu muzycznego, na przykład koncertu Mozarta, to dźwiękowa wersja tego, co jest zapisane w partyturze. Zapis w partyturze i brzmienie dźwiękowe stanowią więc dwa aspekty tego samego. Niektórzy krytycy muzyczni nie potrzebują słuchać wykonania dzieła (doświadczenie takie im wręcz przeszkadza), żeby je zrozumieć i ocenić, wystarczy im przestudiowanie partytury. Tak samo mówi Spinoza: nie potrzebujemy świadectwa zmysłów, bo one, jak złe wykonanie dzieła muzycznego, mogą nas mylić. Myślą chwytną istotę rzeczywistości, czyli jakby jej partyturę. Inny dobry przykład podsuwa informatyka. Gra komputerowa, w którą gramy, to tylko inna postać zapisu zrodzonego w głowie programisty. Program komputerowy i zdarzenia rozgrywające się przed oczami gracza na ekranie to dwa aspekty tego samego. Z tej perspektywy patrząc, filozof dla Spinozy to ktoś, kto odbiera rzeczywistość – grę – przez pryzmat programu, a tym programem jest myśl Boga. Ktoś, kto nie rozumie czy nie uznaje poglądów Spinozy, dał się po prostu zwieść zewnętrznemu, realistycznemu poziomowi gry i cechuje go naiwny realizm.

Echa tej koncepcji znajdujemy później u idealistów niemieckich. Dla Hegla dzieje świata to proces myślenia Boga o sobie samym.

Słownik

atrybut

(łac. *attributum* od: łac. *tribuere* – przydzielać, przyznawać) podstawowa cecha przedmiotu, bez której nie mógłby on istnieć lub byłby nie do pomyślenia

monizm

(gr. *monos* – jedyny) stanowisko metafizyczne sprowadzające całą rzeczywistość do jednej zasady

more geometrico

na wzór geometrii, podług geometrii

paralelizm psychofizyczny

(gr. *par-allelōs* – równoległy) teoria filozoficzna uznająca harmonijne współistnienie duszy i ciała. W myśl tej teorii procesy fizyczne i umysłowe zachodzą równolegle w sposób wzajemnie zsynchronizowany. Każdej zmianie stanu umysłowego towarzyszy

zmiana fizycznego stanu mózgu i ciała, ale nie ma między nimi zależności przyczynowo-skutkowej

racjonalizm

(łac. *rationalis* 'rozsądny') kierunek filozoficzny przyznający rozumowi główną bądź wyłączną rolę w procesie poznania

subiektywizm

(łac. *subiectivus* – podmiotowy) pogląd, według którego przedmiot poznania nie istnieje obiektywnie, lecz jedynie subiektywnie, tj. w zależności od sposobów i warunków poznawania właściwych podmiotowi poznającemu

Prezentacja multimedialna

Polecenie 1

Zapoznaj się z prezentacją, a następnie zrekonstruuj argumentację Spinozy, że poza Bogiem nie istnieje żadna inna substancja.

Kliknij, aby uruchomić w trybie pełnoekranowym.

Polecenie 2

Dlaczego Spinoza jest postrzegany jako panteista? Wyjaśnij, na czym polega panteizm Spinozy.

Film edukacyjny

Polecenie 1

Wysłuchaj wywiadu z prof. Janem Harmanem i określ cechy monizmu Barucha Spinozy.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DRUku84Wk>

Film edukacyjny. Filozofia Barucha Spinozy – część 1.

Wywiad z prof. Janem Hartmanem.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Filozofia Barucha Spinozy – część 1*.

Polecenie 2

Na podstawie wywiadu napisz, jakie stanowisko względem Boga przyjmował Spinoza. Opisz, kim był dla niego Bóg?

Ćwiczenie 1

Jakie były podstawowe założenia ontologiczne Spinozy? Zaznacz poprawne odpowiedzi.

☐

Istnieje pozatranscendentny Bóg, który świat powołał do istnienia i w tym istnieniu utrzymuje.

☐

Istnieje tylko jedna substancja, której pojęcie nie wymaga pojęcia żadnej innej rzeczy poza nią samą.

☐

Żaden byt nie może powstać z nicości ani zamienić się w nicość.

☐

Świat widzialny składa się z rzeczy, które powstają i giną.

☐

Istnieje tylko jeden uniwersalny, wieczny i powszechny byt.

Ćwiczenie 2

Praca domowa

Odpowiedz na pytania. Dlaczego określamy Barucha Spinozę jako radykalnego racjonalistę? Które z aspektów jego stanowiska filozoficznego sprawiają, że jest opisywany takim terminem?

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Baruch Spinoza: radykalny racjonalizm, monizm, teoria poznania

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

3. René Descartes. Uczeń:

4) omawia poglądy jednego z następujących kontynuatorów filozofii René Descartesa: Gottfrieda Wilhelma Leibniza lub Barucha Spinozy;

III. Wybrane problemy filozofii.

4. Wybrane spory epistemologiczne. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

2) o rolę rozumu w poznaniu (racjonalizm – irracjonalizm);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- precyzuje, na czym polega radykalny racjonalizm według Spinozy;
- wyjaśnia, na czym polegał monizm w ujęciu Spinozy i jak pogląd ten ukształtował jego rozumienie Boga;
- opisuje metodę filozofowania skonstruowanego na wzór geometrycznego rozumienia rzeczywistości.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm;
- nauczanie wyprzedzające.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- śniegowa kula;
- debata;
- głosowanie.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treściami w sekcji „Przeczytaj”.
2. Uczniowie zapoznają się z tekstem źródłowym w sekcji „Prezentacja multimedialna”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu na platformie, wyświetla na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika temat lekcji. Nawiązując do zagadnień opisanych w sekcji „Wprowadzenie”, omawia zaprezentowane cele. Uczniowie ustalają kryteria sukcesu.
2. Krótka rozmowa wprowadzająca w temat lekcji: *Czym jest radykalny racjonalizm Spinozy?*

Faza realizacyjna:

1. Omówienie tekstu źródłowego, z którego treścią uczniowie zapoznali się przed lekcją. Wyjaśnienie trudnych terminów i pojęć, próba interpretacji tekstu z rekonstrukcją argumentacji Spinozy.
2. **Dyskusja.** Nauczyciel prosi uczniów, aby podzielili się na dwie grupy, następnie wyjaśnia, że będą prowadzili dyskusję za i przeciw na temat: *Czy można dowieść, że Bóg nie stworzył świata?*

W wyznaczonym czasie uczniowie zapisują argumenty, które będą mogli wykorzystać podczas dalszej części zajęć. Uczniowie w grupach przygotowują argumenty za i przeciw zadanemu problemowi. Dyskusję moderuje nauczyciel, starając się również aktywizować i zachęcać wszystkich uczniów.

Na koniec wybiera po jednej osobie z każdej grupy, które podsumowują dyskusję. Nauczyciel, jeśli to potrzebne, uzupełnia informacje.

3. **Śniegowa kula.** Nauczyciel informuje uczniów, że będą pracowali metodą kuli śniegowej, poszukując odpowiedzi na pytanie: *Dlaczego Spinoza jest postrzegany jako panteista? Wyjaśnij, na czym polega panteizm Spinozy.*

Pierwszy etap pracy jest indywidualny: uczniowie samodzielnie opracowują odpowiedzi, następnie łączą się w pary konfrontując zapisane pomysły. Kolejny etap to połączenie par w zespoły 4-osobowe, które prowadzą dyskusję i weryfikują swoje przemyślenia, a ostatecznie postawiony problem omawiamy jest na forum klasy. Na każdym etapie uczniowie zapisują swoje pomysły na nowej kartce. Nauczyciel dokonuje przeglądu przedstawianych przez uczniów rozwiązań i uzupełnia je w razie potrzeby.

4. **Praca z drugim multimedium.** Uczniowie zapoznają się z materiałem w sekcji „Film edukacyjny”. Każdy uczeń pracuje indywidualnie, samodzielnie przygotowując odpowiedzi do poleceń i ćwiczeń. Po wyznaczonym przez nauczyciela czasie wybrani lub chętni uczniowie odczytują swoje propozycje. Nauczyciel komentuje rozwiązania uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel rozdaje uczniom ankietę ewaluacyjną z oceną lekcji, pracy własnej oraz pracy klasy. Udziela im też informacji zwrotnej.
2. Nauczyciel prosi uczniów, aby indywidualnie opisali metodę filozofowania skonstruowanej na wzór geometrycznego obrazu rzeczywistości.

Praca domowa:

1. Napisz pracę argumentacyjną na temat: *Dlaczego określamy Barucha Spinozę jako radykalnego racjonalistę?* Swoją wypowiedź poprzyj odpowiednimi argumentami.

Materiały pomocnicze:

- Damásio A., *W poszukiwaniu Spinozy. Radość, smutek i czujący mózg*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2005.
- Nadler Steven M., Jeżewski W., *Spinoza*, Warszawa 2002.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Prezentacja multimedialna” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.

